

TEZAT FEMINISTE DHE SOCIALISTE NË ROMANIN *JUDE THE OBSCURE*¹: TRAKTAT POLITIK APO THIRRJE PËR HUMANIZËM?!

MSc Enkelejda MALAJ

Departamenti i Gjuhës Angleze
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës
E-mail: enkelejda_malaj.doktorantfgh@unitir.edu.al

PËRMBLEDHJE

Jude the Obscure (1896) është romani i fundit që shkroi Thomas Hardy. Modern dhe i pazakontë, ai ishte një roman i destinuar të shkëputej nga konvencionet letrare dhe shoqërore të deriatëhershme dhe të konsiderohej si traktati më i guximshëm dhe më i vërtetë i Hardy-it kundër padrejtësive të ngurtësuar shoqërore dhe institucionale. Njëherazi natyralist dhe realist, utopik dhe humanist, ky roman vazhdon të tërheqë vëmendjen e lexuesve dhe studiuesve, edhe për shkak të kuptimeve dhe interpretimeve në disa nivele të tekstit dhe nëntekstit. Historitë e zymta dhe fatkeqe të jetës dhe dashurisë së Jude Fawley-it dhe Sue Bridehead-it janë njëherësh edhe protesta e autorit kundër zhgënjimit të përjetshëm, që e shoqëron rrugëtimin e njeriut për përparim shoqëror, akademik dhe shpirtëror në një botë që pengon thelbësisht e thekshëm shpresat e të rinjve, e veçanërisht të klasave të paprivileguara. Ky punim do të shqyrtojë disa nga tezatat kryesore feministe dhe socialiste të këtij romani, si një përpjekje për të kuptuar se si lëvizjet bashkëkohore feministe dhe socialiste, por edhe përvojat personale, ndikuan botëkuptimin e Thomas Hardy-it për kohën dhe botën, edhe pse ai kurrë nuk e mbështeti publikisht as feminizmin dhe as socializmin, duke ruajtur përkushtimin e tij ndaj natyralizmit, prej një këndvështrimi thellësisht humanist. Fjalët kyçe: *Thomas Hardy, Jude the Obscure, feminizmi, socializmi, humanizmi.*

ABSTRACT

"*Jude the Obscure*" (1896) is Thomas Hardy's last novel. Modern and unconventional, it was destined to come through as Hardy's most courageous and true-to-himself treatise against long petrified social injustice. Jude Fawley's and Sue Bridehead's grim life and love records decry the eternal disillusionment of human quest for social, academic and spiritual accomplishment in a world intrinsically thwarting to young hopes, particularly, of underprivileged classes. Simultaneously naturalistic and realistic, humanistic and utopic, Hardy's last novel continues to appeal to readers and scholars due to its multiple layers of meaning and interpretation. This paper will look into some of its main feministic and socialistic themes in an attempt to understand how contemporary feministic and socialistic movements, as well as personal experiences, influenced Hardy's view of his time and the world, even though he never publicly supported either feminism or socialism, while retaining his commitment to naturalism, from a deeply humanist perspective.

Keywords: *Thomas Hardy, Jude the Obscure, feminism, socialism, humanism.*

¹ Një version më i hershëm i këtij artikulli është prezantuar në Konferencën e 13-të Ndërkombëtare të Departamentit të Gjuhës Angleze, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Tiranë: *Kërkimi Shkencor dhe Qasjet e Reja në Gjuhësi, Mësimdhënie, Përkthim dhe Kulturë*, më 24 Nëntor 2023, me titull: *Socialist themes in Thomas Hardy's Jude the Obscure.*

Diskutimet mbi natyrën e historisë dhe letërsisë, mbi ndikimet e ndërsjella mes tyre apo edhe ato mes shkrimtarit dhe kohës, në të cilën shkrimtari krijon veprën e tij, janë sa të vjetra, aq edhe të gjithkohëshme, qofshin ato të natyrës filozofike, politike apo letrare. Por nëse e pranojmë si të pamohueshëm ndikimin e kohës në formësimin e shkrimtarit si individ dhe qenie që mendon, është po aq e pashmangshme nevoja për të konsideruar konfliktin dhe luftërat brenda individit, e gjitha edhe qëndrimin rebelues të individit, e aq më shumë të shkrimtarit, ndaj kohës dhe shoqërisë. Pavarësisht të qenit produkt i kohës dhe mjedisit, a mund të vërejmë, megjithatë, se shkrimtari i vërtetë ruan brenda kohës dhe mjedisit, ku jeton e shkruan, thelbin e individualitetit të tij, të cilin e derdh në vepër me subjektivizmin e logjikshëm intelektual dhe krijues?¹

Në këtë punim do të përqijemi të analizojmë disa nga tezat feministe dhe socialiste, që vërehen në romanin e fundit të shkruar nga shkrimtari i mirënjohur anglez Thomas Hardy *Jude the Obscure*², duke u nisur pikërisht nga ky këndvështrim, në përpjekje për të kuptuar, përmes studimit të personazheve dhe të dhënave biografike të autorit, nëse ky roman ishte vërtet një traktat radikal politik, apo thjesht një roman mbi lidhjet romantike të dy personazheve kryesore dhe sfidave të historisë së tyre të dashurisë në kontekstin e Anglisë viktoriane. Gjithashtu, punimi do të argumentojë se edhe pse idetë bashkëkohore feministe dhe socialiste e përshkojnë këtë roman fund e krye, qëllimi përfundimtar i Hardy-it nuk ishte të mbështeste asnjërën prej këtyre ideologjive, sepse faktet biografike dhe pohimet origjinale të autorit konfirmojnë përkushtimin e palëkundur të një shkrimtari natyralist, i cili, mbi baza thellësisht humaniste, u përpoq të demonstronte konfliktin e përjetshëm midis jetës njerëzore dhe forcave natyrore e shoqërore, të cilat mbeten gjithherë të gatshme për të krasitur në syth shpresat e reja dhe për të rrënuar shpirtin e njomësht njerëzor.

Juda i Paemër u botua në Angli në vitin 1896, duke bërë jehonë të madhe në shoqërinë puritane viktoriane të shekullit të 19-të, pasi u interpretua si një traktat radikal politik kundër një sistemi konservator, institucioneve të ngurtësuara, rendit klasor dhe privilegjeve të trashëguara klasore, kishës dhe institucionit të martesës. Shumë prej mesazheve të këtij romani përkonin me ide të debatueshme socialiste dhe feministe, duke shkaktuar një shkundullimë të zhurmshme në shtypin dhe publikun e asaj kohe. Në parathënien e botimit të parë të romanit, Hardy do të paralajmëronte lexuesit se *Juda i Paemër* ishte ‘një roman i shkruar nga një burrë për burrat dhe gratë e rritura, një përpjekje për të përshkruar, pa i përthypur fialët, një luftë vdekjeprurëse që zhvillohet mes trupit dhe shpirtit, dhe për të rrëfyer tragjedinë e synimeve të paplotësuara’³. Mbështetur në një qasje thellësisht filozofike, duke na sjellë ndërmend teorinë e filozofit të shquar skocez David Hume (1711-1776), ai na fton të sodisim qëndrueshmërinë dhe papajtueshmërinë e përshtypjeve dhe pyetjeve personale, përhershmërinë dhe përkohshmërinë e tyre (Hardy,

² Shënim i autorit: *Jude the Obscure* mund të përkthehet në shqip si *Juda i Panjohur*, *Juda i Paemër*, apo edhe *Juda i Zymtë*. Në këtë artikull do të përdorim versionin *Juda i Paemër*, si versionin që përmbledh më së miri thelbin e ambicieve të dështuara të protagonistit të romanit për të bërë emër dhe lënë gjurmën e tij në shoqërinë së cilës i përket.

³ Shënim i autorit: Ky citim dhe të gjitha citimet pasuese në këtë artikull janë përkthime të autorit nga origjinali (Anglisht) në Shqip.

1895). Më shumë se një dhjetëvjeçar e gjysmë pas botimit të parë të *Judës së Paemër*, në poshtëshënimin e vitit 1912, Thomas Hardy do të shkruante për ‘një fillim të palumtur’, duke numëruar një sërë incidentesh që pasuan botimin e tij, që nga fatkeqësia e djegies së romanit nga një peshkop, ‘në pamundësi për ta djegur vetë autorin e tij’ apo ‘akuzat për përdhosjen e institucionit të martesës’. Po aty, Hardy pohon se ‘sulmi i furishëm ndaj *Judës*’ u ndez nga shtypi, i cili ushqeu dhe nxiti ‘një spektakël qesharak’, ndërsa publiku britanik u përfshi në ‘një nga ato valët e tij periodike të moralshmërisë’. (Hardy, 1930, fq. 39). ‘I shkishëruar nga shtypi’ (Hardy, 1930, fq. 46) dhe i shpërfillur nga shumë miq e të njohur, për shkak të skandalit letrar që shkaktoi *Juda i Paemër*, Hardy, megjithatë, këmbëngul se ‘e keqja për të cilën u ankuan këto mendje të sjellshme me mendime të mbrapshta, është një e keqe që jeton në mendjen e tyre dhe nuk është ajo çka ka shkruar autori’ (Hardy, 1930, fq. 39) dhe se ‘pa dyshim, në një libër mund të zbulosh më shumë nga sa autori ka vendosur me vetëdije, gjë që ose e ndihmon autorin ose e dëmton atë’ (Hardy, 1912).

Po ashtu, në një nga letrat e tij të shumta drejtuar Florence Henniker-it, një mikeshë e autorit, Hardy këmbëngul se ‘ky nuk është një roman me një qëllim në vetvete dhe as një manifest kundër martesës, por vetëm një histori e thjeshtë e dy njerëzve të papërshtatshëm për martesë’ (Tomalin, 2012, fq. 256). Duke marrë parasysh këto pohime të drejtpërdrejta të autorit, është e natyrshme që t’i besojmë ato, me hamendësimin se autori nuk ka përsë të fshehtë qëllimet e tij politike, nëse ka të tilla, sa kohë që ky mund të ketë qenë vetë qëllimi i romanit. Fakti që Hardy rreket ta paraqesë këtë roman si një histori të thjeshtë dashurie, pa një prapavijë politike apo ideologjike, nga njëra anë, dhe faktit që pas botimit të *Judës* dhe zhurmës së shkaktuar, ai vendosi të mos shkruante më kurrë romane, lë hapësirë për dyshime, spekulime dhe interpretime ballafaquese mes këtyre fakteve dhe mesazheve që gjejmë në roman. Ajo që mund të hamendësojmë paraprakisht si versionin më afër së vërtetës është që reagimi i publikut ndaj *Judës së Paemër* ‘e shëroi autorin nga çdo ambicie tjetër’ për të shkruar romane (Hardy, 1912), qoftë për shkak të skandalit që pasoi, qoftë edhe për faktin se ai i kishte shprehur tashmë gjerësisht pikëpamjet e tij, nisur që me romanin *Tesi i d’Erbervilëve* (1891) dhe për të vijuar në mënyrë shumë më të qartë e të hapur në romanin pasues, *Juda i Paemër*. Mjaft studiues kanë argumentuar të kundërtën, pra që *Juda i Paemër* ishte romani i fundit i Hardy-it, jo si pasojë e reagimit të publikut në Angli, por sepse vetë Hardy e kishte menduar këtë roman si veprën finale për të shprehur gjithë pakënaqësinë e tij ndaj së vjetrës dhe konvencionale, duke bërë thirrje për reformim institucional, fetar, social dhe akademik (Flynn, 2016). Edhe nëse e pranojmë se pohimet e Hardy-it për lexuesit dhe miqtë e tij ishin të sinqerta dhe të vërteta, dhe se Hardy e kishte menduar këtë vepër thjesht si një roman për martesën, divorcin dhe synimet e paplotësuarra në jetë, prapëseprapë, tezat feministe dhe socialiste, që përshkojnë romanin janë aq të dukshme te të dy protagonistët, Jude Fawley dhe Sue Bridehead⁴, saqë mbetet vërtet e diskutueshme nëse ai synonte t’i mbështeste këto ideologji, të bënte thirrje për një shkundje nga themelet të një shoqërie që i bënte qëndresë ndryshimit dhe

⁴ Shënim i autorit: Në vijim emrat e personazheve kryesorë Jude Fawley dhe Sue Bridehead do të përdoren si Judë Foli dhe Sju Braid’hed.

përparimit apo thjesht të rrëfente një histori dashurie tragjike mes dy idealistëve naivë në një botë të ndërlikuar dhe vrastare.

Sju Braid'hed - një grua e re e iluminuar, por e dorëzuar...

Juda i Paemër është një roman për Judë Folin, një djalosh i varfër dhe ambicioz, i dhënë pas leximeve klasike dhe i vendosur për të qenë i suksesshëm, pavarësisht sistemit klasor në Anglinë viktoriane. E megjithatë, shumë shpejt lexuesi njihet me një vajzë të re, të këndshme dhe plot jetë, *Sju Braid'hed*, e cila, siç kanë vërejtur disa kritikë, ia rrëmben romanin Judës së varfër, duke marrë gjithë vëmendjen e lexuesit (Blake, 1978). Në shumë pikëpamje, *Sju Braid'hed* shfaqet në roman si Gruaja e Re, e frymëzuar dhe fuqizuar nga idetë revolucionarizuese të Mary Wollstonecraft-it (1759-1797), por teksa ngjarjet rrjedhin dhe historia përparon drejt fundit tragjik, një pyetje thelbësore ngre krye përgjatë gjithë romanit: A është *Sju Braid'hed* vërtet një feministe?

Traktati i famshëm politik i Mary Wollstonecraft-it *Në Mbrojtje të të Drejtave të Gruas* (*A Vindication of the Rights of Woman*), i frymëzuar nga idetë përparimtare të Revolucionit Francez, kishte hapur rrugën për shumë shkrintare proto-feministe, mendimtare feministe utopike dhe socialiste, që nga koha e botimit të tij në vitin 1792 (Ferguson, 1999). Shumë gra shkrintare, që nga Jane Austen (1755-1817), Charlotte Brontë (1816-1855) dhe Anne Brontë (1820-1849), tek Elisabeth Gaskell (1810-1865) dhe George Eliot (1819-1880), të gjitha kishin portretizuar në romanet e tyre protagoniste femra, si: Elizabeth Bennet tek *Krenari dhe Paragjykim* (*Pride and Prejudice*, 1813), Jane Eyre tek *Jane Eyre* (*Jane Eyre*, 1847), Helen Huntingdon tek *Qiramarrësi i Wildfell Hall-it* (*The Tenant of Wildfell Hall*, 1848), Molly Gibson tek *Gra dhe vajza* (*Wives and Daughters*, 1866), Margaret Heil tek *Veriu dhe Jugu* (*North and South*, 1855) dhe Dorothea Brooke tek *Middlemarch* (*Middlemarch*, 1872), të cilat nuk ishin vetëm vajza të bindura, nëna dhe gra shembullore, por qenie intelektuale dhe racionale, të afta dhe të gatshme për të kapërcyer kufijtë e imponuar nga shoqëria, e cila, asokohe, i caktonte rol dhe zë publik vetëm meshkujve të pasur. Madje, edhe Elfride Swancourt e Hardy-it në romanin *Një Palë Sy të Kaltër* (*A Pair of Blue Eyes*, 1873) ose Bathsheba Everdeen tek *Larg Turmës së Çmendur* (*Far from the Madding Crowd*, 1874) janë të ngjashme me shumë nga personazhet e mësipërme të autoreve femra, por *Sju Braid'hed*, personazhi më feminist i Hardy-it, mund të themi se është një tjetër lloj gruaje e kësaj klase të re femërore.

Është fakt i ditur që Hardy ishte i njohur me idetë përparimtare të Mary Wollstonecraft-it, sepse bashkëshortja e tij, Emma Gifford, ishte një mbështetëse aktive e lëvizjes së të drejtës së votës për gratë (Tomalin, 2012, fq. 273 - 290). E megjithatë, Hardy nuk shfaqti kurrë ndonjë angazhim publik ndaj feminizmit apo ndonjë kauze tjetër politike, pasi vetë ai kishte pohuar se “...gjithmonë kam ndjerë detyrimin për të qëndruar larg çdo pjesëmarrje në politikën aktive, për shkak të neutralitetit të punës time” dhe i vendosur “...t’u qasem të gjitha hullive të mendimtarëve nga një pozicion absolutisht i paangazhuar” (Flynn, 2016, fq. 56-65), “... nga pozicioni i njerëzve, jo i mjeteve politike” (Tomalin, 2012, fq. 419). Tomalin, një ndër biografet më të njohura të jetës së Thomas Hardy-it, na pohon se “asnjë fialë nuk doli nga goja e Hardy-it kur kauza e Emës triumfoi në vitin 1918, kur gratë fituan të drejtën e votës” (2012, fq. 362). Mbështetur në këto pohime, mund të

tundohemi për të arritur në përfundimin se mbase heshtja e Hardy-it në lidhje me lëvizjen feministe ndjek të njëjtën linjë të qëndrimeve të tij të rezervuara ndaj të gjitha lëvizjeve dhe çështjeve politike të kohës së tij (Tomalin, 2012, fq. 290), por nga ana tjetër nuk mund të mos mendojmë se ndoshta, ai nuk i mbështeste plotësisht pikëpamjet e tyre? Dhe për këtë, është e rëndësishme të analizojmë figurën e Sju Braid'hed-it, pohimet e saj kurajoze, idealizmin, por edhe procesin dialektik të formësimit dhe ndryshimeve karakteriale dhe botëkuptimore të saj përgjatë zhvillimit të romanit.

Tek *Juda i Paemër*, Sju i thotë Judës: *'Jeta ime është formësuar tërësisht nga ajo që njerëzit e quajnë një veçanti* tek unë (fq. 177). Veçantia e parë befasuese e Sju Braid'hed-it ka të bëjë me faktin se në mënyrë krejt të qartë, lexuesi vëren, që në fillim të romanit, një shpirt të lirë dhe të dëlirë, të etur për dije e pasurim intelektual e shpirtëror. Prireja për të përqafuar çdo aventurë që intensifikon ndjenjën e saj të lirisë, si p.sh. shëtitjet me libra në duar, krejt e pashoqëruar, shëtitjet e gjata në fshat vetëm me Judën (fq. 163), bashkëjetesa për plot 15 muaj në të njëjtën shtëpi me mikun e saj student në universitet (fq. 177), jetesa më vete në Londër apo punësimi në një dyqan artistësh (fq. 178) nxjerrin në pah vendosmërinë e saj kurajoze për pavarësi në jetë (fq. 123, 158, 172). Nga diskutimet e shumta intelektuale me Judën, shumë shpejt kuptojmë se ajo ka lexuar më shumë libra se ai, edhe pse Juda është një lexues i zellshëm. Në një kohë kur edukimi ishte një drejtë që u rezervohet vetëm meshkujve, ajo shpalos njohuri për një sërë autorësh klasikë grekë, romakë, francezë dhe italianë, njësoj si burrat asokohe, duke përfshirë madje edhe vepra të diskutueshme të autorëve 'të çuditshëm', si Catullus, Giovanni Boccaccio ose Henry Fielding (fq. 177). Ajo rrëfen se nuk ka frikë nga burrat dhe librat e tyre, ndërsa Juda vëren se ajo nuk flet aspak si një vajzë (fq. 176), madje e quan edhe volteriane, për shkak të ideve blasfemuese ndaj kishës dhe Biblës që e konsideron vetëm si një këngë madhështore dhe pasionante (fq. 182). Ajo është një Shën Thoma (fq. 127), skeptike dhe rationale në përparimin e saj intelektual dhe shpirtëror (fq. 176). Juda e sheh Sjunë si një bashkëbiseduese absolutisht të barabartë në kuvendimet e tyre teologjike dhe filozofike (fq. 184), madje e adhuron deri në blasfemi, duke qenë se e sublimon si hyjnore (fq. 174). Në të gjitha këto pohime dhe përrshkrime, mund të themi se Thomas Hardy ka portretizuar një grua që mishëron idetë feministe të Mary Wollstonecraft-it se racionaliteti është njëlloj i pranishëm si tek burrat dhe gratë.

Veçantia e dytë e Sju Braid'hed -it gjendet në qëndrimin e saj të pazakontë ndaj burrave, seksit dhe martesës. Shpirti i saj i pavarur është një pasqyrim i mungesës së kompleksit në lidhje me çdo gjë mashkullore, i sjelljes së pazakontë dhe një pavetëdije të çuditshme për gjininë dhe sharmin femëror (fq. 179). Autori na thotë se në fëmijërinë e saj ajo kish qenë si çun (fq. 134), e si zonjushë nuk shqetësohej aspak nëse i duhej të vishte rrobat e Judës, duke i quajtur rrobat femërore thjesht si *'pëlhura pa gjini'* (fq. 173). Ajo nuk e lakmon gjininë mashkullore, por vetëm mundësitë që u janë dhënë burrave në jetë dhe i mohohen gjinisë së saj (fq. 392). Shpërfillja e pazakontë ndaj tensionit seksual ndërmjet gjinive, bëhet edhe më e çuditshme kur ajo i rrëfen Judës se nuk i është dorëzuar kurrë asnjë mashkulli, edhe pse ka jetuar nën të njëjtën çati me mikun e saj student në Londër (fq. 177-178), me të cilën ka ndarë vetëm librat dhe bisedat intelektuale, çka Hardy e quan *'ndarja e dhomës së ndenjes'*. I çuditshëm është edhe fakti se ajo nuk shfaq

asnjë drojë ndaj burrave, *'duke u përzier me ta sikur të ishte një prej tyre, duke mos u ndjerë në praninë e tyre, ashtu siç u mësohet grave të ndihen ndaj burrave'* (fq. 177). Sju shpreh një respekt të rrallë për ndjenjat dhe trupin e vet, kur edhe pse e lidhur ligjërisht me bashkëshortin e saj, Phillotson-in, intimiteti me të i duket si tradhti bashkëshortore. Edhe më e çuditshme, e madje moderne, është kërkesa ndaj Phillotson-it që ta lejonte të largohej për të jetuar me një burrë tjetër (fq. 256). Ajo shpreh dyshime ndaj vlerës së ligjeve dhe urdhëresave, kur ato shkaktojnë njerimin dhe palumturinë e individit. Sju e denoncon konvencionin e martesës, duke e quajtur një kontratë të neveritshme, të mbështetur në lehtësira materiale, në traditën e trashëgimit të tokës, pronës dhe fëmijëve, madje shprehet se edhe vetë ceremonia fetare e lidhjes me martesë është e gabuar, nëse bashkimi i dy njerëzve mbështetet vetëm në sa më sipër (fq. 230). Kështu, vërejmë se idetë e saj për martesën janë radikale; ato kundërshtojnë vlefshmërinë dhe qëndrueshmërinë e zotimeve martesore, të cilat Sju i quan po aq qesharake, sa një zotim për të pëlqyer përjetësisht një ushqim apo një pije të caktuar (fq. 266). Sju u jep zë mendimeve vërtet përparimtare për kohën, të tilla si: *'Zhvillimi njerëzor në larminë e tij më të pasur është për mendimin tim shumë më i rëndësishëm se respektueshmëria'*⁵ (fq. 268) apo koncepti që një kontratë morale midis dy individëve qëndron më lart se çdo kontratë ligjore ose fetare (fq. 266), përmes të cilave ajo rezonon nocione filozofike dhe moderne mbi të drejtat e njeriut, marrëdhëniet njerëzore dhe martesën, si dhe vetë prirjet e Hardy-it drejt këtyre ideve humaniste, të cilat e vendosin njeriun dhe potencialin njerëzor mbi çdo konvencion shoqëror apo institucion ligjor.

Por teksa Sju i përngjet një mishërimi tipik letrar të ideve feministe të kohës dhe, mbase, mund të konsiderohet si personazhi më unik feminist në letërsinë angleze deri në vitin 1895, ajo është larg të qenit një feministe tipike. Në një letërkëmbim me një mike në vitin 1895, Hardy konfirmon se *'Sju është një lloj gruaje, që më ka tërhequr gjithmonë, por vështirësia e portretizimit të këtij tipi më ka penguar që të provoj ta shkruaj më parë'* (Hardy, 1930, fq. 41-42). Jo gruaja, shkruan Hardy, por një lloj gruaje, duke hedhur poshtë idenë se Sju është konceptuar si një përfaqësuese e personazhit feminist bashkëkohor.

E në fakt, Sju është një univers kontrastesh dhe kontradiktash. Ideja e paparashikueshmërisë së gruas, si një e metë e qenësishme femërore, e përjetësuar poetikisht nga vargu i poetit latin Catullus: *"Mulier cupido quod dicit amanti, in vento et rapida scribere oportet aqua"*⁶ është po aq e vjetër sa bota (Carmina 70). Sju mishëron këtë grua 'të përjetshme', të ndryshueshme dhe joracionale në të njëjtën botë të vjetër. Teksa pohon se është e pavarur, por që ka nevojë për shoqërinë e burrave, njëherazi blasfemuese dhe besimtare e përlulur (fq. 180, 412), një herë e dëlirë si një foshnjë dhe herën tjetër një femër e sofistikuar (fq. 181, 288), e ftohtë (fq. 287), por edhe xheloze (fq. 199, 252, 290), aventuriere e vendosur (fq. 129), por lehtësisht e nënshtrueshme (fq. 127),

⁵ Shënim i autorit: Citati i atribuohet filozofit, gjuhëtarit dhe diplomatit prusian, Wilhelm von Humboldt (1767 - 1835), nga vepra *Sfera dhe detyrat e qeverisë* (1792).

⁶ Shënim i autorit: Poeti latin Catullus besohet se ka jetuar rreth viteve 84 – 54 para Krishtit. Vargu i mësipërm është shkëputur nga Carmina 70, që përkthehet: *'Ajo që gruaja i thotë të dashurit të saj shkruhet në ajër ose në ujë të rrjedhshëm'*.

dhe në përfundim, e mundur dhe e dorëzuar (fq. 403 - 410), ajo është thjesht një individ unik, që mishëron edhe racionalen, edhe absurdin e natyrës njerëzore me gjithë të metat e saj. Ajo e ka të paimagjinueshme idenë e nënshtrimit ndaj seksit martesor (fq. 256), duke deklaruar se ligjet vendase duhet t'i përshtaten temperamenteve personale, jo atyre gjinore (fq. 266). Ajo nuk e pranon që është e ftohtë emocionalisht (fq. 179), megjithatë e sheh seksin me të dy partnerët e saj, Phillotson-in dhe Judën, si një ide dhe realitet torturues. Represioni apo vetë-represioni i seksual është mënyra e saj individuale e rebelimit. Ajo që Sju kërkon nga miqtë e saj është shoqëria e barabartë, barazia intelektuale dhe mbështetja emocionale. Për të shtypja seksuale është edhe humbje edhe fitim, ashtu si kënaqësia seksuale është edhe humbje edhe fitim.

Kjo veçori disi e çuditshme tek Sju e zhvendos fokusin tek vlerat më sipërore humaniste, tek liria intelektuale, si synimi më i lartë i emancipimit njerëzor. Dhe kjo zgjedhje e autorit mund të jetë edhe për faktin se gjatë historisë, shoqëritë i kanë toleruar virgjëreshat e betuara ose gratë e pamartuara më shumë se gratë liberale. Ajo mbase përfaqëson një tipologji gruaje në formësim e sipër, një personazh të ndërnjetëm nga personazhet femra të pavarura, por fetarisht të denja të Austen-it dhe Gaskell-it, tek Lady Chatterley-i e D.H. Lawrence-it, e çliruar seksualisht. Pikësëpari, ajo ndjen nevojën të çlirohet intelektualisht, duke qenë se çlirimi seksual do të vijë pikërisht prej çlirimit intelektual në një botë tjetër, të reformuar. Sju humanizon gruan 'e vjetër' frikacake dhe të brishtë, në po atë botë të vjetër e të pamëshirshme ndaj cënimit të moralit dhe traditave të vjetra sa jeta. Rrëfimi i saj: '*Unë jam një frikacake, si shumë gra të tjera*' (fq. 265), apo shndërrimi i saj tragjik në gruan konvencionale, të thyer dhe të nënshtruar, teksa pëshpërin: '*Jam e detyruar të nënshtrhem... Jam e mundur, e dorëzuar!*' (fq. 409, 410) janë tregues të shmangies së qartë nga personazhi tipik feminist, i cili ka për qëllim të fuqizojë gratë e tjera. Po ashtu, dëshpërimi i Judës nga ndryshueshmëria e sjelljeve dhe qëndrimeve të Sju-së, kur thotë: '*A është vallë gruaja një qenie që mendon?*' (fq. 391) është një qëndrim krejt antifeminist. Ajo nuk arrin të jetë gruaja e re racionale dhe me vetëbesim, sepse autori synon të paraqesë thjesht një eksperiment individual mbi lirinë, në një botë që shkakton dhe pëson pafundësisht tragjedi natyrore dhe sociale (fq. 256), dhe jo një kampione fitimtare të gjinisë ose klasës së saj shoqërore. Ajo mund t'i përkasë një bote tjetër, por bota aktuale nuk arrin ta kuptojë dhe ta ndjekë atë në vrapin e saj drejt një ideali lirie, që është ende fyes për standardet e gjithëpranuara. Tragjedia e saj është rezultat i ligjit të mizorisë së Zotit dhe të Njeriut, dhe nuk lidhet në mënyrë të posaçme as me statusin shoqëror, gjininë, talentin apo respektueshmërinë sociale; një tragjedi që, sipas këndvështrimit natyralist të Hardy-it, të zbuluar përmes vetë personazheve dhe fateve të tyre tragjike në këtë roman, nuk mund ta kapërcejë asnjë formë e organizuar e doktrinës apo ideologjisë feministe. Konfliktet dhe kontradiktat e brendshme të kësaj gruaje të zakonshme dhe të jashtëzakonshme paraqesin betejën e saj individuale, si femër, por edhe konfliktet dhe kontradiktat dëshpëruese të një epoke të tërë lidhur me gruan dhe rolin e saj në shoqëri, për të cilat Hardy fajëson kohën, shoqërinë, Zotin dhe natyrën njerëzore.

Judë Foli: një proletar në zgjim?

Edhe Juda përfaqëson një të ri ndryshe, jo vetëm sepse ai kërkon një partnere të barabartë në rrugëtimin intelektual dhe udhëtimin e tij të jetës, por sepse ambiciet e tij janë po aq të guximshme, saqë sfidojnë institucione të konsoliduara prej shekujsh, si martesën, fenë, privilegjet e trashëguara të klasave të larta dhe të drejtat e rezervuara të një pakice shoqërore për arsimim. Është interesant fakti që Hardy kishte trajtuar të njëjtat tema të debatueshme politike dhe sociale edhe në romanin e tij të parë me titull *Varfanjaku dhe Zonjusha (The Poor Man and the Lady, 1867)*, i cili nuk e pa kurrë dritën e botimit, pas refuzimeve të njëpasnjëshme nga botues të ndryshëm, të cilët e kishin cilësuar si një '*roman thelbësisht socialist*' (Tomalin, 2012, fq. 87). Natyrisht që ky element na nxit të mendojmë se bindjet politike dhe ideologjike të Hardy-it nuk ishin asnjëherë, por pyetja, që sërish kërkon përgjigje, mbetet: A mbështet Hardy një ideologji të majtë për hir të ideologjisë apo denoncon padrejtësitë në emër të jetës dhe të drejtave natyrore të individit?

Gjatë ditëve të tij të rinisë në Londër, botëkuptimi tradicional i Hardy-it, i cili kishte lindur dhe ishte rritur në një mjedis tradicional fshatar, ishte trandur nga themelet, për shkak të ideve të shumta përparimtare që gëlonin në Londër, që prej ideve të filozofëve dhe reformatoreve radikalë francezë, si socializmi utopik i Charles Fourier-it⁷, doktrina e August Comte-it⁸ për pozitivizmin dhe fenë e njerëzimit (Tomalin, 2012, fq. 204), apo darvinizmi, i cili kishte vënë në dyshim një botë tërë mendimi filozofik e shkencor dhe organizimi shoqëror, fetar e institucional. Pavarësisht morisë së qasjeve ideologjike, thelbi dhe shtytja kryesore e këtyre mendimtarëve drejtohej te nevoja e ngutshme për rishikim, reformim dhe riorganizim të rendit shoqëror, me qëllim krijimin e një rendi të ri, të mbështetur në racionalitet, në drejtësinë sociale dhe dinjitetin njerëzor. Akumulimi intelektual i një sërë leximesh radikale duket se e kishte vendosur shkrimtarin në një peshore intelektuale dhe shpirtërore, ku ai luhatej mes lumturisë përgjumëse të bindjeve të vjetra dhe nocioneve të reja sfiduese (Tomalin, 2012, fq. 78), një ambivalencë që vërehet mes pohimeve të tij letrare, përmes personazheve të romaneve të tij, dhe vetë-kontrollit që ai manifestoi në jetën personale për t'u shprehur publikisht për çështje politike.

Tek *Juda i Paemër*, domosdoshmëria për të reformuar institucionet e vjetra dhe konvencionet shoqërore nënkuptohet përmes një metafore të përsëritur, e cila përshkon të gjithë romanin. Juda është vazhdimisht i përfshirë në punë arkitekturore për restaurimin e katedraleve dhe kishave të ndryshme, të bukura dhe të vjetra (fq. 156), por që të gjitha kërkojnë riparim. Në jetën reale, Hardy bëhet anëtar i Shoqatës për Mbrojtjen e Ndërtësive Antike në vitin 1881, pasi besonte se ruajtja e ndërtesave të vjetra i ndihmonte njerëzit për të ruajtur kujtimet e së kaluarës dhe historisë njerëzore (Tomalin, 2012, fq. 204). Thirrja për reformim, nga njëra anë, dhe përndërimi i arritjeve dhe historisë së kaluar, nga ana tjetër, mund të duken kundërshtuese, por në rastin e Hardy-t, i cili ngurron të përqafojë ideologjitë radikale apo revolucionare, kjo i shërben përforsimit

⁷ Shënim i autorit: Charles Fourier (1772-1837) ishte një filozof dhe mendimtar francez i njohur për teorinë e socializmit utopik.

⁸ Shënim i autorit: August Comte (1798-1857) ishte një filozof francez i njohur për doktrinën e tij të pozitivizmit, dhe teorinë mbi humanizmin fetar dhe etik.

të qëndrimeve të tij për asnjësi ndaj mjeteve politike për të arritur përparimin dhe zhvillimin njerëzor. Këtë e vërteton edhe fakti se Shoqëria për Mbrojtjen e Ndërtesave Antike ishte themeluar nga William Morris, njëherazi edhe themelues i Lidhjes Socialiste Britanike në vitin 1884. Lidhja Socialiste Britanike propagandonte socializmin ndërkombëtar ose internacionalizmin proletar, por Hardy nuk shfaq asnjëherë ndonjë interes për veprimtarinë e saj, edhe pse ai e ruajti deri në fund marrëdhënien e tij me Morris-in dhe interesin e tij të vazhdueshëm në Shoqërinë për Mbrojtjen e Ndërtesave Antike.

Megjithatë, në roman takojmë personazhe që mendojnë ndryshe. Si Juda dhe Sju shpesh shprehin ide socialiste në diskutimet mes tyre, që nga pakënaqësitë për jetën e vështirë dhe të mundimshme të klasave të varfra, shfrytëzimin e padrejtë të krahut të lirë të punës, padrejtësitë e ndryshme shoqërore, pabarazinë e mundësive për punësim dhe arsimim (fq. 361), apo edhe nevojën për ndryshim dhe krijimin e shoqërive barazitare, ku privilegjet nuk vijnë si pasojë e statusit social. Pabarazia e mundësive është një koncept socialist, që ata e përmendin shpesh herë, kur flasin për ambiciet e tyre për përparim social, akademik dhe profesional në një shoqëri ku rolet caktohen sipas ndarjeve klasore dhe gjinore. Juda, ky intelektual nga radhët e klasës punëtore, është proletari i ri socialist, i cili aspiron të shkundë prangat e tij dhe të zërë një rol të ri në hierarkinë e reformuar shoqërore. Juda dhe Sju denoncojnë Christminster-in⁹ dhe establishmentin akademik (fq. 143, 180, 181), por lavdërojnë vërtetësinë dhe thjeshtësinë e njerëzve punëtorë. I nëpërkëmbur në pasionin e tij për t'u arsimuar dhe për t'iu bashkuar qarqeve akademike ose kishtarë, *'i shtyrë tutje nga bërnylat e bijve të milionerëve, dhe pa para e miq'* (fq. 140, 142, 154, 153), ambiciozi Judë, duart e të cilët janë ashpërsuar nga puna e përditshme me daltë dhe çekiç (fq. 158), është një proletar në gdhendje e sipër. I shkurajuar në aspiratat e tij për të avancuar përtej sferës, në të cilën ka ardhur në këtë botë (fq. 140), ai bëhet pjesë e një organizate politike të klasës punëtore (fq. 362), ku të rinjtë e të gjitha bindjeve dhe besimeve, përfshirë agnostikët, bashkohen në aspiratat e tyre për ndryshim shoqëror, duke na kujtuar parullën e njohur të Manifestit Komunist: **Proletarë të të gjitha vendeve, bashkohuni!**

Nëse lufta e Sju-së, si grua, është një përpjekje individuale dhe ajo ndjen vetminë e botëkuptimit të saj, madje edhe në radhët e gjinisë femërore (fq. 183, 256), Juda duket se përfaqëson një individ të ndërgjegjshëm politikisht dhe një mendësi kolektive proletare. E megjithatë, edhe një herë mosbesimi i përgjithshëm i Hardy-it për mjetet politike dhe bindjet e tij natyraliste, rikthehen për ta përmbytur këtë përfundim, teksa Juda pëson zhgënjimin e radhës edhe nga kjo organizatë politike dhe psherëtimin me dëshpërim: *'Unë jam një i huaj deri në fund të ditëve të mia'*, një vetmi që përkeqësohet më tej nga *'Fati që godet me thikë pas shpine'* dhe nga *'Zemërimi i Zotit që shpërthen mbi krijesat e tij të gjora'* (fq. 392, 405, 409). Si Juda, ashtu edhe Sju, pësojnë zhgënjime dhe tronditje të thella shpirtërore, kalime nga teizmi në ateizëm, nga besimi në mosbesim, të cilat çojnë drejt koncepteve më radikale socialiste dhe ateiste, si refuzimi i doktrinës së mëkatit, rebelimi përfundimtar i njeriut kundër Zotit dhe institucioneve fetare, apo edhe mohimi i Zotit. **Por paqartësia e** ndërlikuar e mesazheve të Thomas Hardy-it lidhet me një ndërthurje të 9Shënim i autorit: Në roman, *Christminster* simbolizon Oksfordin.

disa nocioneve politike, filozofike dhe sociale, të cilat na lënë me një mori pyetjesh mbi nivelin e rëndësisë dhe domethënien e denoncimeve të mëkateve të Zotit dhe Njeriut ndaj shpirtave të qashtë dhe mëkatarë të Judës dhe Sju-së.

Hardy nuk e konsideronte veten as konservator dhe as radikal, duke qenë se ai *'ishte njësoj kundër privilegjit aksidental, aristokratik apo demokratik'*, prandaj në mënyrë të vijueshme, e zhvendos fokusin nga njetet tek thelbi i çështjes (Flynn, 2016). Ai e quante veten një *intrinsicalist*¹⁰, një term që duket se e ka shpikur vetë për të shprehur vokacionin e tij humanist, mbështetjen e pakursyer ndaj vlerave dhe etikës së brendshme njerëzore, shenjtërisë natyrore të jetës dhe aspiratave të njeriut, përmbi çdo teorizim apo instrumentalizim hyjnor, filozofik e politik. Prandaj, në trajtimin e temave thellësisht humaniste si liria, barazia, të drejtat arsimore, përparimi njerëzor, autoriteti tokësor dhe hyjnor, fokusi i Hardy-it është gjithnjë tek çështja e lartësisimit të njeriut, si qëllimi përfundimtar, dhe jo tek njetet ideologjike për të arritur atje. Rrëfimi që ai bën në një letërkëmbim, pasi ka përfunduar së shkruari romanin: *'Besoj se kam shkruar një roman, që i vjen në ndihmë njerëzimit, më shumë se çdo tjetër që kam shkruar më parë'* (Tomalin, 2012, fq. 257) është një pohim i kthjellët dhe kumbues i njeridashjes dhe dhembshurisë së Hardy-it ndaj personazheve të tij tragjike dhe, përmes tyre, një denoncim therës ndaj shkaktarëve të dështimeve të ëndrave të pafajshme dhe tragjedive të panumërta njerëzore në një botë të padrejtë dhe vrastare. Kështu, të thyer nga forca armiqësore ose indiferente, si njerëzore, hyjnore apo metafizike, tragjedia e Judës dhe Sju-së na prin hap pas hapi drejt konceptit natyralist të pashpirtësisë së Njeriut dhe Zotit kundrejt njerëzve të mjeruar e të skllavëruar nga prangat shoqërore dhe hyjnore, duke shpalosur prijet natyraliste dhe humaniste të autorit, më shumë sesa ato socialiste dhe feministe.

Përfundime

Idealizmi rinor i protagonistëve, dashuria fatkeqe dhe fundi tragjik, që u rezervon jeta, e bëjnë romanin *Juda i Paemër* një roman që nuk harrohet lehtë. Provokues dhe kompleks, ai mbetet një roman i ngritur mbi disa shtresa dhe nënshtresa kuptimore, që lënë hapësirë për interpretime të ndryshme. Hardy ishte i bindur se, më në fund, kishte shkruar një roman për lexuesin e rritur, i cili do t'i shërbente njeriut më shumë se romanet e tij të mëparshme, për të ringjallur tek ai detyrimin parësor humanist të lartësisimit të jetës dhe dinjitetit njerëzor. Dy të rinj të etur për jetën dhe dijen, Juda dhe Sju, u japin zë dhe frymë ndikimeve ideologjike të vetë autorit dhe kohës në të cilën ai jetoi. Në një roman realist, historia e dashurisë së tyre është edhe një rrëfim natyralist mbi kontradiktat e ekzistencës, tragjizmin e idealizmit rinor dhe zhgënjimet e pashmangshme të njeriut të çdo kohe, në një univers të shpërfillur nga dinamikat hyjnore apo metafizike, dhe në një botë që e ka banalizuar padrejtësinë deri në përjetësim të tragjedive të panumërta të jetës njerëzore.

Edhe pse është e lehtë të identifikojmë teza feministe dhe socialiste në këtë roman, parë në tërësinë e tij, vërejmë se në mënyrë të përsëritur autori e zhvendos fokusin nga

¹⁰ Shënim i autorit: dikush që beson në të drejtat e lindura bashkë me njeriun, të drejtat natyrore të trashëguara së brendshmi ose vetvetiu.

bindjet dhe mjetet ideologjike tek vlerat e shenjta natyrore të njeriut, të cilat nëpërkëmben e shpërfillen nga ai vetë dhe Zoti. Autori mund të ketë patur si qëllim të shprehë pikëpamjet e tij politike apo t'u japë zë ideologjive të caktuara, qoftë në mënyrë të drejtpërdrejtë apo të tërthortë, edhe në funksion të krijimit të personazheve të dallueshme, por mesazhi kryesor që kumbon nga ky roman është njeridashja. Më shumë sesa një traktat politik, që bën thirrje për mjete ideologjike, Hardy portretizon një tablo tragjike të jetës së pafajshme dhe një mishërim unifikues të nevojës së gjithëshme universale për të respektuar shenjtërinë e jetës njerëzore, aspiratave, vlerave dhe të drejtave natyrore. Edhe pse protagonistët fatalë të romanit, Sju dhe Juda, paraqesin raste të ndryshme të pritsmërive njerëzore, dobësisë, ambicies, zhgënjimit, dështimit dhe tragjedisë, në thelb ata dëshmojnë për sfidat ekzistenciale të së njëjtës qenie njerëzore, që pavarësisht gjinisë, klasës shoqërore dhe pozicionimit ideologjik, mbetet krejtësisht e cënueshme nga dramat që shkaktohen nga faktorë armiqësorë apo shpërfillës metafizikë dhe shoqërorë. Prandaj, me gjithë notat politike dhe ideologjike, që shquajmë në roman, ideja që kthjellohet në mendjen e lexuesit faqe pas faqeje, është nevoja e thekshme për dhembshuri dhe humanizëm, e cila çirret përmes tragjedive tronditëse të jetës së Judës dhe Sju-së.

BIBLIOGRAFIA

- Beards, R. D. (1969). D. H. Lawrence and the "Study of Thomas Hardy", His Victorian Predecessor. *The D. H. Lawrence Review*, 2(3), 210-229. <http://www.jstor.org/stable/44233303>
- Blake, K. (1978). Sue Bridehead: *The Woman of the Feminist Movement*. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 18(4), 703-726. <https://doi.org/10.2307/450200>
- Botting, E. H. (2016). *Human stories: Wollstonecraft, Mill, and the Literature of Human Rights*. In *Wollstonecraft, Mill, and Women's Human Rights* (pp. 204-248). Yale University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1kft8kh.9>
- Catullus, G. V, Carmina 70, *Woman's Faithfulness*. <https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Catullus.php>
- Ferguson, S. (1999). *The Radical Ideas of Mary Wollstonecraft*. *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*, 32(3), 427-450. <http://www.jstor.org/stable/3232731>
- Flynn, S. J. (2016). *The Return of the Poor Man: "Jude the Obscure" and late Victorian Socialism*. *The Hardy Review*, 18(1), 56-65. <http://www.jstor.org/stable/45301674>
- Hardy, Th. (1994). *Jude the Obscure*. Penguin Books, pp. 03 - 500.
- Hardy, F. E. (1930). *The Later Years of Thomas Hardy 1892-1928*. The Macmillan Company, pp. 01 - 336.
- Hardy, Th. (2000). *Tess of the d'Urbervilles*. Wordsworth Editions Limited, pp. 03 - 360.
- Humboldt, W. (1792). *The Sphere and Duties of Government* (1792). John Chapman.
- Wollstonecraft, M. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*. J. Johnson. <https://oll.libertyfund.org/title/wollstonecraft-a-vindication-of-the-rights-of-woman>
- Tomalin, C. (2012). *Thomas Hardy: The Time-Torn Man*. Penguin Books, pp. 03 - 461.
- Newport, B. (2014). *Yours truly: The Collected Letters of Thomas Hardy*. *The Hardy Society Journal*, 10(1), 48-60. <https://www.jstor.org/stable/48561558>
- Purdy & Millgate, Eds. (1978). *The Collected Letters of Thomas Hardy*. Oxford University Press.